গ্ৰন্থপঞ্জী লিখনঃ বিস্তৃত আলোচনা

১. ভূমিকাঃ

গৱেষণা, বিদ্যায়তনিক ৰচনা, প্ৰবন্ধ, গ্ৰন্থ, প্ৰকল্প বা কোনো শৈক্ষিক লিখনি প্ৰস্তুত কৰোঁতে যিসমূহ গ্ৰন্থ, গৱেষণা-পত্ৰ, আলোচনী, সংবাদপত্ৰ, অভিধান, ৱেবছাইট, প্ৰতিবেদন আদি তথ্যৰ উৎস হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়, সেইবোৰৰ সুসংগঠিত তালিকাক গ্ৰন্থপঞ্জী (Bibliography) বুলি কোৱা হয়।

গ্ৰন্থপঞ্জী কেৱল কিতাপৰ তালিকা নহয়; ই লেখকে তথ্য সংগ্ৰহৰ বাবে কোনবোৰ উৎস ব্যৱহাৰ কৰিছে, সেই উৎসসমূহৰ পৰিচয় আৰু গৱেষণাৰ ভিত্তি স্পষ্ট কৰি দিয়ে।

২. গ্ৰন্থপঞ্জীৰ সংজ্ঞাঃ

গ্ৰন্থপঞ্জী হৈছে কোনো গৱেষণা বা বিদ্যায়তনিক লিখনিৰ শেষত দিয়া এনে এখন সুসংগঠিত তালিকা, য'ত ব্যৱহৃত বা পৰামৰ্শ লোৱা গ্ৰন্থ, প্ৰবন্ধ, গৱেষণা-পত্ৰ, আলোচনী, অভিধান, ৱেব উৎস আদি সম্পৰ্কে প্ৰয়োজনীয় তথ্য উল্লেখ কৰা হয়।

ইংৰাজীত গ্ৰন্থপঞ্জীক Bibliography বুলি কোৱা হয়। 'Bibliography' শব্দটো গ্ৰীক biblion (গ্ৰন্থ) আৰু graphein (লিখা) শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে।

৩. গ্ৰন্থপঞ্জীৰ উদ্দেশ্যঃ-

গ্ৰন্থপঞ্জী প্ৰস্তুত কৰাৰ প্ৰধান উদ্দেশ্যসমূহ হ'ল—

তথ্যৰ উৎস চিনাক্ত কৰা।

গৱেষণাৰ তথ্যসমূহৰ বিশ্বাসযোগ্যতা বৃদ্ধি কৰা।

পাঠকক মূল উৎস বিচাৰি উলিওৱাত সহায় কৰা।

লেখকৰ বৌদ্ধিক সততা প্ৰকাশ কৰা।

আনৰ চিন্তা বা বক্তব্য ব্যৱহাৰ কৰাৰ ক্ষেত্ৰত ঋণ স্বীকাৰ কৰা।

গৱেষণাৰ ক্ষেত্ৰখনত আগতে হোৱা কামৰ পৰিচয় দিয়া।

গৱেষণাৰ পৰিসৰ আৰু গভীৰতা বুজাত সহায় কৰা।

Plagiarism বা সাহিত্যিক চৌর্যবৃত্তি এৰাত সহায় কৰা।

ভৱিষ্যৎ গৱেষকক অধিক অধ্যয়নৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় উৎসৰ সন্ধান দিয়া।

৪. গ্ৰন্থপঞ্জীৰ প্ৰয়োজনীয়তাঃ

ক) গৱেষণাৰ বিশ্বাসযোগ্যতা বৃদ্ধিঃ- এজন গৱেষকে তেওঁৰ বক্তব্যৰ সমৰ্থনত কোনবোৰ গ্ৰন্থ বা উৎস ব্যৱহাৰ কৰিছে সেই কথা গ্ৰন্থপঞ্জীৰ জৰিয়তে জনাব পাৰে। ফলত গৱেষণাটো অধিক বিশ্বাসযোগ্য হয়।

খ) তথ্যৰ উৎস নিৰ্ণয়ঃ- কোনো তথ্য ক'ৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰা হৈছে সেই কথা গ্ৰন্থপঞ্জীৰ পৰা জানিব পাৰি।

গ) পাঠকৰ সুবিধাঃ- পাঠকে কোনো বিষয় অধিক গভীৰভাৱে অধ্যয়ন কৰিব বিচাৰিলে গ্ৰন্থপঞ্জীৰ সহায়ত মূল গ্ৰন্থ বা উৎস বিচাৰি পাব পাৰে।

ঘ) সাহিত্যিক চৌৰ্যবৃত্তি ৰোধঃ- আন লেখকৰ চিন্তা, মতামত বা তথ্য ব্যৱহাৰ কৰিলে উৎসৰ উল্লেখ কৰাটো নৈতিক দায়িত্ব। গ্ৰন্থপঞ্জীয়ে এই দায়িত্ব পালন কৰাত সহায় কৰে।

ঙ) গৱেষণাৰ পৰিসৰ প্ৰকাশঃ- এখন গৱেষণাত কিমান বিস্তৃত উৎস অধ্যয়ন কৰা হৈছে, তাৰ এটা ধাৰণা গ্ৰন্থপঞ্জীৰ পৰা পোৱা যায়।

৫. গ্ৰন্থপঞ্জীৰ প্ৰধান উপাদানঃ

এখন গ্ৰন্থৰ গ্ৰন্থপঞ্জী লিখোঁতে সাধাৰণতে তলত দিয়া তথ্যসমূহ উল্লেখ কৰা হয়—

লেখকৰ নাম

গ্ৰন্থৰ নাম

সংস্কৰণ

প্ৰকাশক

প্ৰকাশৰ স্থান

প্ৰকাশৰ বছৰ

প্ৰয়োজন অনুসৰি পৃষ্ঠা সংখ্যা

অনলাইন উৎসৰ ক্ষেত্ৰত ৱেবছাইটৰ নাম/URL

অনলাইন উৎসৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰৱেশৰ তাৰিখ (যদি নিৰ্দিষ্ট শৈলী অনুসৰি প্ৰয়োজন হয়)

৬. গ্ৰন্থপঞ্জী লিখাৰ সাধাৰণ নিয়মঃ

৬.১ লেখকৰ নামঃ- সাধাৰণতে প্ৰথমে লেখকৰ উপাধি আৰু তাৰ পিছত নাম লিখা হয়। উদাহৰণ—

বৰুৱা, মহেশ্বৰ।

ইংৰাজী গ্ৰন্থৰ ক্ষেত্ৰত—

Sharma, R. K.

একাধিক লেখক থাকিলে নিৰ্বাচিত citation style-ৰ নিয়ম অনুসৰণ কৰিব লাগে।

৬.২ গ্ৰন্থৰ নামঃ- গ্ৰন্থৰ সম্পূৰ্ণ নাম উল্লেখ কৰিব লাগে। গ্ৰন্থৰ নাম সাধাৰণতে Italic বা নিৰ্দিষ্ট শৈলী অনুসৰি পৃথক কৰি দেখুওৱা হয়।

উদাহৰণ—

বৰুৱা, মহেশ্বৰ। অসমীয়া সাহিত্যৰ ইতিহাস।

৬.৩ প্ৰকাশকৰ নামঃ- গ্ৰন্থখন কোন প্ৰকাশকে প্ৰকাশ কৰিছে, সেই তথ্য উল্লেখ কৰিব লাগে।

গুৱাহাটী: অসম প্ৰকাশন পৰিষদ।

৬.৪ প্ৰকাশৰ বছৰঃ- গ্ৰন্থখন কেতিয়া প্ৰকাশ পাইছিল সেই বছৰ উল্লেখ কৰিব লাগে।

উদাহৰণ—

গুৱাহাটী: অসম প্ৰকাশন পৰিষদ, ২০২০।

৬.৫ প্ৰকাশৰ স্থানঃ-

প্ৰকাশকৰ নামৰ আগতে প্ৰকাশৰ স্থান উল্লেখ কৰা হয়।

গুৱাহাটী: অসম প্ৰকাশন পৰিষদ, ২০২০।

৭. বিভিন্ন উৎসৰ গ্ৰন্থপঞ্জী লিখাৰ পদ্ধতিঃ

ক) এখন গ্ৰন্থঃ

আৰ্হি :

লেখকৰ নাম। গ্ৰন্থৰ নাম। প্ৰকাশৰ স্থান: প্ৰকাশক, প্ৰকাশৰ বছৰ।

উদাহৰণ :

বৰুৱা, মহেশ্বৰ। অসমীয়া সাহিত্যৰ ইতিহাস। গুৱাহাটী: অসম প্ৰকাশন পৰিষদ, ২০২০।

খ) দুজন লেখকৰ গ্ৰন্থঃ

শৰ্মা, অমল আৰু বিমল দাস। অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্য। গুৱাহাটী: জ্যোতি প্ৰকাশন, ২০২১।

গ) সম্পাদিত গ্ৰন্থঃ

সম্পাদকৰ নামৰ পিছত ‘সম্পা.’ বা English style-ত ‘ed.’ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি।

দাস, নৱীন, সম্পা. অসমীয়া সাহিত্যৰ নতুন দিশ। গুৱাহাটী: প্ৰকাশন সংস্থা, ২০২২।

ঘ) গ্ৰন্থৰ এটা অধ্যায়ঃ

অধ্যায়ৰ লেখকৰ নাম, অধ্যায়ৰ নাম, গ্ৰন্থৰ নাম, সম্পাদক, প্ৰকাশক আৰু বছৰ উল্লেখ কৰা হয়।

আৰ্হি :

লেখকৰ নাম। “অধ্যায়ৰ নাম।” গ্ৰন্থৰ নাম, সম্পাদকৰ নাম, প্ৰকাশক, বছৰ, পৃষ্ঠা।

ঙ) গৱেষণা-পত্রঃ

লেখকৰ নাম। “গৱেষণা-পত্রৰ শিৰোনাম।” আলোচনীৰ নাম, খণ্ড, সংখ্যা, বছৰ, পৃষ্ঠা।

চ) আলোচনীৰ প্ৰবন্ধঃ

আলোচনীৰ প্ৰবন্ধৰ ক্ষেত্ৰত লেখক, প্ৰবন্ধৰ শিৰোনাম, আলোচনীৰ নাম, খণ্ড/সংখ্যা, বছৰ আৰু পৃষ্ঠাৰ পৰিসৰ উল্লেখ কৰিব লাগে।

ছ) সংবাদপত্রৰ প্ৰবন্ধঃ

লেখকৰ নাম। “প্ৰবন্ধৰ শিৰোনাম।” সংবাদপত্রৰ নাম, তাৰিখ, বছৰ।

জ) ৱেবছাইটঃ

অনলাইন উৎসৰ ক্ষেত্ৰত—

লেখকৰ নাম। “পৃষ্ঠাৰ/প্ৰবন্ধৰ নাম।” ৱেবছাইটৰ নাম, প্ৰকাশৰ তাৰিখ, URL, প্ৰৱেশৰ তাৰিখ।

ৱেব উৎস ব্যৱহাৰ কৰোঁতে উৎসটো বিশ্বাসযোগ্য নে নহয় সেয়া পৰীক্ষা কৰাটো অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।

৮. গ্ৰন্থপঞ্জীৰ ক্ৰমঃ

গ্ৰন্থপঞ্জী সাধাৰণতে বৰ্ণানুক্ৰমে (Alphabetical Order) সজোৱা হয়।

অসমীয়া গ্ৰন্থপঞ্জীৰ ক্ষেত্ৰত লেখকৰ নামৰ প্ৰথম বৰ্ণ অনুসৰি ক্ৰম নিৰ্ধাৰণ কৰিব পাৰি।

উদাহৰণ—

কলিতা, অমল...

দাস, হেমন্ত...

বৰুৱা, মহেশ্বৰ...

শর্মা, ৰমেন...

ইংৰাজী গ্ৰন্থৰ ক্ষেত্ৰতো সাধাৰণতে লেখকৰ surname অনুসৰি alphabetical order ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

৯. একে লেখকৰ একাধিক গ্ৰন্থঃ

একে লেখকৰ একাধিক গ্ৰন্থ থাকিলে সেইবোৰ প্ৰকাশনৰ বছৰ অনুসৰি বা নিৰ্বাচিত citation style-ৰ নিয়ম অনুসৰি সজাব লাগে।

যদি একে লেখকৰ একেটা বছৰত প্ৰকাশিত একাধিক গ্ৰন্থ থাকে, তেন্তে কিছুমান শৈলীত বছৰটোৰ পিছত a, b, c আদি ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

১০. গ্ৰন্থপঞ্জী আৰু তথ্যসূত্ৰৰ পাৰ্থক্যঃ

এই দুয়োটা শব্দ বহু সময়ত একে অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰা হয় যদিও শৈক্ষিক ক্ষেত্ৰত সূক্ষ্ম পাৰ্থক্য আছে।

তথ্যসূত্ৰ (References)

গ্ৰন্থপঞ্জী (Bibliography)

লিখনিত প্ৰত্যক্ষভাৱে উদ্ধৃত বা উল্লেখ কৰা উৎসসমূহৰ তালিকা

ব্যৱহাৰ কৰা আৰু কেতিয়াবা পৰামৰ্শ লোৱা উৎসৰ বিস্তৃত তালিকা

তুলনামূলকভাৱে সীমিত

অধিক বিস্তৃত হ'ব পাৰে

উদ্ধৃতিৰ সৈতে প্ৰত্যক্ষ সম্পৰ্ক থাকে

বিষয়টোৰ অধ্যয়নৰ পৰিসৰো প্ৰকাশ কৰিব পাৰে

অৱশ্যে APA, MLA, Chicago আদি বিভিন্ন citation style-ত References আৰু Bibliography-ৰ ব্যৱহাৰৰ নিয়ম পৃথক হ'ব পাৰে। সেয়ে গৱেষণাৰ ক্ষেত্ৰত নিৰ্ধাৰিত style guide অনুসৰণ কৰা উচিত।

১১. গ্ৰন্থপঞ্জী আৰু উদ্ধৃতিৰ সম্পৰ্কঃ

গৱেষণাত দুটা দিশ মনত ৰখা অত্যন্ত প্ৰয়োজনীয়—

লিখনিৰ ভিতৰত উৎসৰ উল্লেখ → In-text Citation

লিখনিৰ শেষত উৎসৰ সম্পূৰ্ণ পৰিচয় → Reference/Bibliography

অর্থাৎ, মূল লিখনিত যেতিয়া আন এজন লেখকৰ মতামত বা তথ্য ব্যৱহাৰ কৰা হয়, তেতিয়া তাৰ উৎস উল্লেখ কৰিব লাগে আৰু শেষত সেই উৎসৰ সম্পূৰ্ণ বিৱৰণ দিব লাগে।

১২. গ্ৰন্থপঞ্জী লিখনত অনুসৰণ কৰিবলগীয়া নীতিঃ

১. নিৰ্ভুলতাঃ- লেখকৰ নাম, গ্ৰন্থৰ নাম, প্ৰকাশক, বছৰ আদি শুদ্ধ হ'ব লাগে।

২. সম্পূৰ্ণতাঃ- প্ৰয়োজনীয় সকলো তথ্য অন্তৰ্ভুক্ত কৰিব লাগে।

৩. সামঞ্জস্যঃ- গোটেই গ্ৰন্থপঞ্জীত একেটা citation style একেধৰণে অনুসৰণ কৰিব লাগে।

৪. বৰ্ণানুক্ৰমঃ- নিৰ্ধাৰিত নিয়ম অনুসৰি উৎসসমূহ সঠিক ক্ৰমত সজাব লাগে।

৫. বিশ্বাসযোগ্যতাঃ বিশ্বাসযোগ্য আৰু প্ৰামাণিক উৎসক অগ্ৰাধিকাৰ দিব লাগে।

৬. স্বচ্ছতাঃ- পাঠকে যাতে সহজে মূল উৎস বিচাৰি পাব পাৰে, সেইদৰে তথ্য দিব লাগে।

৭. প্ৰাসংগিকতাঃ- গৱেষণাৰ বিষয়ৰ সৈতে সম্পৰ্কিত উৎসসমূহহে অন্তৰ্ভুক্ত কৰা উচিত।

৮. একৰূপতাঃ- বিৰামচিহ্ন, italic, capitalization, লেখকৰ নাম, প্ৰকাশনৰ তথ্য আদিত একে নিয়ম পালন কৰিব লাগে।

১৩. বিভিন্ন Citation Style-

গৱেষণাৰ বিষয় আৰু প্ৰতিষ্ঠানৰ নিয়ম অনুসৰি বিভিন্ন style ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

APA Style- সামাজিক বিজ্ঞান, শিক্ষা, মনোবিজ্ঞান আদি ক্ষেত্ৰত বহুল ব্যৱহৃত।

MLA Style- ভাষা, সাহিত্য আৰু মানৱিক বিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰত বহুল ব্যৱহৃত।

Chicago Style- ইতিহাস, সাহিত্য, কলা আৰু বিভিন্ন গৱেষণা ক্ষেত্ৰত ব্যৱহৃত।

Harvard Style- বিভিন্ন শৈক্ষিক আৰু গৱেষণামূলক কামত ব্যৱহৃত author-date system।

গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা: এটা গৱেষণাত একাধিক style মিহলি নকৰি নিৰ্ধাৰিত এটা style সম্পূৰ্ণভাৱে অনুসৰণ কৰা উচিত।

১৪. ডিজিটেল যুগত গ্ৰন্থপঞ্জীঃ

বর্তমান সময়ত মুদ্রিত গ্রন্থৰ লগতে—

ই-বুক

অনলাইন জার্নেল

গৱেষণা-পত্র

বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ৱেবছাইট

চৰকাৰী প্রতিবেদন

ডিজিটেল আর্কাইভ

অনলাইন ডাটাবেছ

আদি তথ্যৰ উৎস হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

সেয়ে আধুনিক গ্রন্থপঞ্জীত DOI, URL, প্রকাশৰ তাৰিখ আৰু access date আদি তথ্যৰ গুৰুত্ব বৃদ্ধি পাইছে।

১৫. গ্রন্থপঞ্জী প্রস্তুত কৰাৰ ধাপঃ

প্রথম ধাপঃ গৱেষণাৰ সময়ত ব্যৱহাৰ কৰা সকলো উৎসৰ তথ্য সংৰক্ষণ কৰা।

দ্বিতীয় ধাপঃ লেখক, গ্রন্থৰ নাম, প্রকাশক, বছৰ, পৃষ্ঠা আদি তথ্য পৰীক্ষা কৰা।

তৃতীয় ধাপঃ নির্দিষ্ট citation style নির্বাচন কৰা।

চতুর্থ ধাপঃ সকলো উৎস একে format-ত লিখা।

পঞ্চম ধাপঃ বর্ণানুক্রমে সজোৱা।

ষষ্ঠ ধাপঃ মূল লিখনিত থকা citation আৰু শেষৰ গ্রন্থপঞ্জীৰ মাজত মিল পৰীক্ষা কৰা।

সপ্তম ধাপঃ বানান, নাম, তাৰিখ, পৃষ্ঠা আৰু প্রকাশনৰ তথ্য পুনৰ পৰীক্ষা কৰা।

১৬. গ্রন্থপঞ্জী লিখনত সাধাৰণ ভুলঃ

লেখকৰ নাম ভুলকৈ লিখা।

গ্রন্থৰ সম্পূর্ণ নাম নিদিয়া।

প্রকাশনৰ বছৰ বাদ দিয়া।

প্রকাশকৰ নাম বা প্রকাশৰ স্থান বাদ দিয়া।

ৱেব উৎসৰ URL ভুল দিয়া।

বিভিন্ন citation style একেলগে ব্যৱহাৰ কৰা।

মূল লিখনিত citation আছে কিন্তু গ্ৰন্থপঞ্জীত নাই।

গ্ৰন্থপঞ্জীত উৎস আছে কিন্তু মূল লিখনিত তাৰ কোনো ব্যৱহাৰ নাই।

বৰ্ণানুক্ৰম আৰু format একেধৰণে অনুসৰণ নকৰা।

অবিশ্বাসযোগ্য ৱেবছাইটক প্ৰামাণিক উৎস হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা।

১৭. গ্ৰন্থপঞ্জীৰ আদৰ্শ বৈশিষ্ট্যঃ

এখন ভাল গ্ৰন্থপঞ্জী—

শুদ্ধ + সম্পূৰ্ণ + বিশ্বাসযোগ্য + স্বচ্ছ + সুসংগঠিত + একৰূপ + প্ৰাসংগিক

হ'ব লাগে।

১৮. উপসংহাৰঃ

গ্ৰন্থপঞ্জী এখন গৱেষণা বা বিদ্যায়তনিক ৰচনাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংগ। ই কেৱল উৎসৰ তালিকা নহয়; ই গৱেষকৰ অধ্যয়নৰ পৰিসৰ, বৌদ্ধিক সততা, তথ্যৰ বিশ্বাসযোগ্যতা আৰু গৱেষণাৰ স্বচ্ছতা প্ৰকাশ কৰে। সঠিক পদ্ধতিৰে গ্ৰন্থপঞ্জী প্ৰস্তুত কৰিলে পাঠকে তথ্যৰ মূল উৎস সহজে বিচাৰি পাব পাৰে আৰু গৱেষণাৰ মান অধিক উন্নত হয়। সেয়ে গৱেষণা, প্ৰবন্ধ, প্ৰকল্প বা বিদ্যায়তনিক ৰচনা লিখোঁতে নিৰ্ধাৰিত citation style অনুসৰি শুদ্ধ, সম্পূৰ্ণ আৰু একৰূপ গ্ৰন্থপঞ্জী প্ৰস্তুত কৰাটো অত্যাৱশ্যক।